

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | https://dergipark.org.tr/pub/mesned
Cilt (Vol.) 11 Sayı (Issue 2) Güz - (Autumn) 2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu Makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Gönderim Tarihi: 21.10.2020 | Kabul Tarihi: 29.11.2020

Şeyh Ahmed Ahsâî'ye Göre Hurkalyâ

-Hurqalya According to Ahmad Ahsai-

Buşra Arslan MEÇİN*

Atf/Citation: Arslan Meçin, Buşra. "Şeyh Ahmed Ahsâî'ye Göre Hurkalyâ/Hurqalya According to Ahmad Ahsai". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Güz 2020-2): 731-751.

Öz:

Çalışmanın konusu on sekizinci yüzyılın sonlarında yaşayan ve Şeyhiyye ekolünün kurucusu Şeyh Ahmed Ahsâî'nin Hurkalyâ âlemine ait düşünceleridir. Çalışma Şeyh Ahmed Ahsâî'nin, eserlerinde bir ara âlem olarak söz ettiği Hurkalyâ düşüncesinden hareketle ele alınmıştır. Çalışmada Ahsâî'nin eserleri ile Ahsâî'ye dair yazılan çalışmalar esas alınmıştır. Mülk ve melekût âlemi arasında bir berzah olan ve cismanî âlemin özelliklerine sahip ancak maddî form ve kalıplardan arınık, latif ve şeffaf olan misâl âleminin şehirlerinden biri olarak kabul edilen Hurkalyâ âlemi, Ahsâî'ye göre nefse dair olayların gerçekleştiği âlemdir. Bu âlemi idrak etmekle birçok irfânî tecrübeler ve ruhânî olaylar açıklanabilir ve yorumlanabilir. Hurkalyâ, İbnü'l-Arabî'nin munfasıl misâl âlemi ya da ayrık hayal âlemi olarak bahsettiği âlemdir. Bu âleme yükselmek için ruhun, bedenin dört unsurundan sıyrılarak, asıl bedeni olan Hurkalyâî bedene bürünmesi gerekir. Bu çalışmanın amacı, hayal ve nefse dair olayların yaşandığı, yeri ve yönü asla tayin edilemeyen, vahiy, ilham keşf, müşâhede ve kıyamet ülkesi olarak tarif edilen Hurkalyâ âlemini idrak etmeyi sağlamak, böylece bu nefsin bu konaklarını daha anlaşılır kılmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şeyhiyye, Şeyh Ahmed Ahsâî, Misâl Âlemi, Hurkalyâ.

Abstract:

The subject of the study is the thoughts of Sheikh Ahmad Ahsai, who lived in the late eighteenth century and the founder of the "Shayhiyyah" school, about the world of Hurqalya. The study has been handled with reference to the idea of Hurqalya that Sheikh Ahmad Ahsai mentions as an intermediate realm in his works. In the study, the works of Ahsai and the works written about Ahsai were taken as basis. According to Ahsai, Hurqalya is a barzakh between the realm of mulk and the malakoot world, and although it has the properties of the corporeal world, it is a abstract and transparent realm that is free from material forms and patterns. Likewise, Hurqalya is the realm, which is accepted as one of the cities of 'alam al mithal, where the events of the human soul take place. Many intellectual experiences and spiritual events can be explained and interpreted by understanding this world. Hurqalya is the realm that Ibn al-Arabi speaks of as the discrete imaginal realm. In order to ascend to this world, the soul must get rid of the four elements of the body and enter the Hurqalyai body, which is its main body. The aim of this study is to enable us to compre-

* Dr., busrarslanm@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-6117-6024.

hend the realm of Hurqalya, which is described as the land of revelation, inspiration, kashf, shuhud and doomsday, where the events of imagination and the soul are experienced, whose place and direction are never determined, and thus to make these mansions of the soul more understandable.

Key words: Sufism, Shayhiyyah, Sheikh Ahmad Ahsai, 'Alam al mithal, Hurqalya.

1. GİRİŞ

İslam irfanı ve felsefesinin önemli konuları arasında yer alan misâl âlemini ârifler, ruhânî âlem ile maddî âlem arasında var olan ara bir âlem ve berzah olarak nitelendirmişlerdir. Madde âlemi ile rûhânî âlem arasında bir ara âlem olan misâl âlemi, cismanî ve maddî özelliklerden arınık olduğundan soyut âlemle, en, boy ve derinlik gibi cismanî özelliklere sahip olması nedeniyle de somut âlemle irtibatlıdır. İbnü'l-Arabî'nin munfasıl hayal âlemi¹ olarak da isimlendirdiği bu ara âlem ya da berzahta ruhlar hayalî şekilde ortaya çıkar, idrakler tezahür eder ve mücerred olan varlıklar sûret bulur. Mutlak mücerred olan varlıklar, tenezzül yoluyla maddeden arınık sûretlere bürünerek bu âlemde belirirken maddî formlar içerisindeki varlıklarsa maddî ağlar ve bağlardan soyutlanarak bu âlemde tezâhür ederler. Maddî âlemdeki insânî eylemler ve gerçekleştirilen erdemler hatta düşünce ve hayaller yine misâl âleminde maddeden arınık sûretler şeklinde tecelli ederler.²

Meşşâî filozoflar misâl âlemini inkâr ederken İşrâkî filozoflar bu âlemin varlığına kanaat getirerek onu ispatlama yoluna gitmişlerdir. Şeyhiyye ekolünün kurucusu olan Şeyh Ahmed Ahsâî (ö. 1241/1826) de misâl âlemini Hurkalyâ âlemi olarak isimlendirmiş ve bu âlemi dünyamızla ahiret arasında bulunan berzah âlemi ve aynı zamanda zatlarıyla kâim sûretler dünyası olan misâl âlemi olarak izah etmiştir.³ Ona göre Hurkalyâ, diğer bir âleme işaret eden bir kelime olduğundan dolayı misâlî sûretlerin berzah âlemidir. Aynı şekilde misâl âlemini bazen mülk ve melekût âlemi arasında, bazen de melekût ve ceberût

¹ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Futuhâtü'l-Mekkiye*, ed. Osman Yahya, 2. Bs (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1994), 2: 229.

² Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373), 2: 232; Şemseddin Muhammed Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, ed. Hüseyin Ziyai Tarabetti, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373), 493-495; Misâl Âlemi ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz. Buşra Arslan Meçin, *Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

³ Şeyh Ahmed b. Zeyneddin Ahsâî, "Şerhu'l-Arşıyye", *Mecmua-yi Resâil*, 2: 9, erişim: 05 Temmuz 2019, <http://www.alabrar.info/>; Yasir Salarî - Mehdi Efçengî, "Ruykerdî İntikâdî be Şeyhiyye der Tatbik-i Hurkalyâ ber Âlem-i Misâl", *Fasılname-i İlmî-Pejuheşi-yi Âyine-yi Marifet*, 31 (1999): 944-945; Mustafa Öz, "Şeyhiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 39: 84.

âlemi arasında bir ara âlem ve berzah olarak tanımlamıştır. Buna göre Ahsâî, Hurkalyâ âlemini hem dünya ve ahiret arasında yer alan kıyamet ülkesi olarak hem de maddî âlem ile ruhânî âlem arasında bulunan misâlî suretlerin yer aldığı ara âlem olarak izah etmiştir. Bu ara âlem felsefede ve tasavvuf düşüncesinde *misâl âlemi* olarak isimlendirilmiştir.⁴

Buradan da anlaşıldığı üzere Şeyhiyye ekolünde misâlî bir âlem olan Hurkalyâ, mebd'e'den meâda ve hatta kozmolojiye kadar birçok önemli mesele- nin kaynağı olarak görülmektedir. Bu açıdan bu kavramın anlaşılır kılınarak misâl âlemine tatbik edilmesi oldukça önemlidir.

Bu makalede Şeyh Ahmed Ahsâî'nin düşünceleri, misâl âlemi ve bu âle- min şehirlerinden biri olarak kabul edilen Hurkalyâ çerçevesinde tartışılacaktır.

Ahsâî'nin Hurkalyâ (misâl) âlemi ile ilgili düşüncelerine geçmeden önce konuya bir temel oluşturması açısından Şeyh Ahmed Ahsâî ve kurduğu Şey- hiyye Okulu üzerinde kısaca duracak, daha sonra Ahsâî'nin Hurkalyâ âlemi ile ilgili düşüncelerine geçeceğiz.

2. ŞEYH AHMED AHSÂÎ VE ŞEYHİYYE EKOLÜ

Tam adı Ahmed b. Zeyniddîn b. İbrâhîm el-Ahsâî el-Bahrânî olan Şeyh Ahmed Ahsâî 1166/1753 yılında Bahreyn'in Ahsâ şehrinde doğmuştur. Küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerîm öğrenerek dini ilimlerle meşgul olan Ahsâî birçok din âliminden ders aldı. Yirmili yaşlarda Necef ve Kerbela'yı ziyaret ederek orada Şiî müçtehitlerden biri olan Ahmed b. Hasan el-Bahrânî'den icazet aldı. Şia'da gördüğü tahrif ve bozulmalardan rahatsız olan Ahsâî bu durumu düzeltmeyi kendisine bir görev bildi ve bu nedenle İran, Irak, Bahreyn gibi şîilerin yoğun yaşadığı yerlere seyahatler gerçekleştirdi. Ehl-i Beyt ve imamlara duyduğu büyük sevgi ve saygı neticesinde, birçok kişiyi etrafında toplamayı başardı. Ancak miraç, kıyamet, mehdeviyet gibi düşüncelerinden dolayı Şiî kelamcılarının ciddi eleştirilerine maruz kaldı. Miraç ve haşrin cismanîliğini reddetme konu- sunda İsnâaşeriye'ye muhalefet ettiğinden dolayı küfürle itham edilen ve bu nedenle ulemanın eleştirilerinden tedirgin olan Ahsâî hac seferine çıktı ve bu

⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Futuhâtü'l-Mekkiye*, 2: 229; Abdurrezzak Kâşânî, *Tefsir-i İbn Arabî (Tevilat-ı Abdurre- zâk)*, ed. Semir Mustafa Rebab, 1. Bs (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1422), 1: 343; Abdur- rezzak Kâşânî, *Mecmuâ-yi Resâil ve Musannefât-i Kâşânî*, ed. Mecid Hadizade, 2. Bs (Tahran: Mi- ras-i Mektub, t.y.), 572; Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 2: 254; Kutbeddin Şirazî, *Şerhu Hikme- ti'l-İşrâk*, ed. Abdullah Nuranî - Mehdi Muhakkik, 1. Bs (Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1383), 383, 493.

sefer esnasında Medine yakınlarında vefat etti. Dinî ilimlerin yanı sıra tıp ve matematik ilmiyle de uğraşan Ahsâî, Molla Sadrâ'nın görüşlerini esas almış ve İbnü'l-Arabî'yi bazı konularda tenkit etmiştir.⁵ Ancak o, İbnü'l-Arabî'nin nazari görüşleri ile Sühreverdî'nin İşrakî görüşlerinden oldukça istifade etmiştir.⁶

Ahsâî'nin düşünceleri etrafında şekillenen ve kendisinden sonra özellikle takipçisi Kâzım Reştî (ö. 1259/1843) tarafından Keşfiyye olarak da adlandırılan ve İsnâaşerî temele dayanan Şeyhiyye ekolü, Şia'nın dini doktrin ve usul konularında farklı düşünceler ileri sürerek İmamiyye Şiası'ndan farklılık göstermektedir. Şeyhiyye Ekolü'ne göre on iki imam, ilahî iradenin zuhur mahalli olduklarından yaradılışın nihaî gayesidirler. Var olan her şey onlar sayesinde vardır ve onlar Allah'ın, varlığı yaratma sebebidirler. Allah'ın iradesiyle ortaya çıkan ilk şey ise Nûr-i Muhammedî'dir. Nûr-i Muhammedî'den de imamların nuru ortaya çıkmıştır. Onlar marifetullahı ulaşmanın yegâne yolu oldukları gibi aynı zamanda ilahî lütuf ve desteğin insanlara ulaşmasında da aracıdırlar. Şeyhiyye'nin bu düşüncesi İsnâaşeriyye Şiası tarafından Allah'ın fiillerinin başkalarına izafe edilmesi şeklinde yorumlanarak şiddetle tenkit edilmiştir.⁷ Şeyhiyye ekolü, İsnâaşeriyye'nin beş inanç esası olarak benimsediği tevhit, nübüvvet, imamet, adl ve meâd ilkelerini üçe indirgeyerek tevhit, nübüvvet ve imamet şeklinde değiştirmiştir. Ahsâî'den sonra takipçileri bu ilkelere bir tane daha ekleyerek dörde çıkarmıştır.⁸ Er-rüknu'r-rabi' olarak isimlendirilen bu ilke, Hurkalyâ'da bulunan imam ile madde âleminde bulunan insanlar arasında aracı olan *Kâmil Şîi* inancıdır. Bu düşünceye göre imamlar, bilgi ve hakikatin merkezi ve marifetullahı açılan bâblardır. Kâmil Şîi, keşf ve müşâhede ile imamların lütfuna mazhar olmuştur. Bu dördüncü ilke, Ahsâî'nin talebelerine göre şeyhlerinin şahsında tecelli etmiştir.⁹ Burada Kâmil Şîi düşüncesinin tasavvuf düşüncesindeki *İnsân-ı Kâmil* düşüncesiyle benzerliği akla gelebilir. Ancak bu iki kavram birbirinden farklıdır. Çünkü ehl-i sünnet tasavvuf düşünce-

⁵ Mehmet Demirci, "Ahsâî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2: 177; Mustafa Ünsal, *Ali Muhammed Şîrâzî ve Bâbilik Hareketi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 16-17; Metin Bozkuş, "Bahâilîğin Arka Planı ve Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme (Sivas Örneği)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2002): 142.

⁶ Öz, "Şeyhiyye", 39: 84.

⁷ Öz, "Şeyhiyye", 39: 84.

⁸ Abdülalî İbrahimî, "Tavziât-i Derbâre-i Istilahât-i Rükni Râbi' Ez Nazar-i Silsile-i Şeyhiyye", 8, erişim: 09 Eylül 2020, <https://www.alabrar.info/library/ROKNRABE-IA/f0000>.

⁹ Öz, "Şeyhiyye", 39: 84-85; Bozkuş, "Bahâilîğin Arka Planı ve Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme (Sivas Örneği)", 143; İbrahimî, "Tavziât-i Derbâre-i Istilahât-i Rükni Râbi' Ez Nazar-i Silsile-i Şeyhiyye", 14-17.

sindeki İnsân-ı Kâmil, Allah ve insan arasında bir köprü ve berzah iken,¹⁰ Şeyhiyye'deki Kâmil Şîî düşüncesi, İnsân-ı Kâmil olan imam ve halk arasındaki köprü ve berzaktır. Dolayısıyla Kâmil Şîî, İnsân-ı Kâmil'in bir alt basamağı ya da mertebesidir.

Keşf, sezgi ve ilhama büyük bir önem atfeden Şeyhiyye ekolünde bilgi kaynağı istidlali bilgi şeklinde değildir. Ahsâî ve takipçileri, bilginin gerçek kaynağının keşf, sezgi ve rüyaya dayandığını söyleyerek İsnâaşeriyye'nin bilgi teorisinden farklı bir görüş ortaya koymuşlardır. Şeyhiyye ekolünün keşfe dayalı bilgiyi benimsemesi nedeniyle bu ekol daha sonra Keşfiyye olarak anılmış ve Ahsâî'den sonra öğrencisi Kazım Reştî zamanında daha çok bu isimle anılmıştır.¹¹

Hurkalyâ ya da misâl âleminde bulunan imamın mânevi nurunu yansıtan ve müşâhede yoluyla onunla irtibat sağlanarak kendisine açılan kapı (bâb) anlamına gelen *Kâmil Şîî* düşüncesi, daha sonra Bâbilik ve Bahâilîğin kurulmasına öncülük etmiştir.

3. SEKİZİNCİ İKLİM (MİSÂL ÂLEMİ) VE ŞEHİRLERİ

İslam felsefe ve irfan alanının en önemli meselelerinden biri misal ya da hayal âlemi konusudur. Çünkü hayal âlemi ya da misal âlemi lâhut (soyut) âlem ile nâsut (somut) âlem arasında geçiş âlemi olmasının yanı sıra keşf ve suhudun ana vatanıdır.

Misal âlemine kadîm dönem filozof ve sûfileri işaret etmiş, maddî dünyanın ve duyuşsal âlemin dışında boyut ve miktarlara sahip bir diğer dünyanın da var olduğunu dile getirmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu âlem, ruhânî âlem ile maddî âlem arasında kalan üçüncü bir âlemdir. Bu âlem birbirine zıt iki türe sahip olan maddî âlem ile ruhânî âlem arasında bir köprü ve berzah olduğu için her iki âleme ait özellikler taşır. O, ne maddî ne de ruhânî aksine, maddeden arınık olduğu halde üç boyutlu niteliklere sahip olan cismanî sûretler âlemdir. Misâl âleminin cismanî oluşu, onu maddî kılmaz çünkü heyula ve unsurlardan müteşekkil bir maddî varoluştan uzak bir âlemdir. Aynı şe-

¹⁰ Bkz. Ebu'l-Hasan Ali Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 4. Bs (Tahran: Neşr-i Tahurî, 1375), 463; İbnü'l-Arabî, *el-Futuhâtü'l-Mekkiye*, 1: 336; 2: 388, 400-404; 3: 444-445; Abdulvahhab Şa'ranî, *et-Tabakâtü'l-kübra*, ed. Ahmed Abdurrahim es-Sayih, 1. Bs (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1426), 200; Suad el-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, 1. Bs (İstanbul: Kabcacı yay., 2005), 430-434; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı: Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi*, trc. Burhan Köroğlu v.dğr. (İstanbul: Kitabevi, 2001), 441-436.

¹¹ Seyyid Kazım Reştî, *Tercüme-i Delilü'l-mutahayyirîn*, 15-16, erişim: 15 Eylül 2020.

kilde cismanî niteliklerden ve sûretlerden arınık olan ruhânî âlem de değildir. Bu açıdan bu âlem maddî olan üç boyutlu cisimlere ait nitelikler taşıması bakımından cismânîyken, nesnelere dünyasına ait olan maddeden tamamen arınık olduğu için ise ruhânîdir.¹² Bu âlemi idrak etme ve algılama yetisi hayal gücü olduğundan dolayı İbnü'l-Arabî ve takipçileri bu âlemi hayal âlemi olarak da izah etmişlerdir.¹³ Çünkü hayal gücü akledilir vakalara duyuşsal bir form giydirirken maddî ve duyuşsal vakaları ise maddeden soyutlayarak arındırır. Aynı şekilde hayal gücü bedeninin yok olmasından sonra da baki kalır ve sürekli bir şekilde insanın düşünen nefisine eşlik eder. Böylece nefis hayal gücü sayesinde mistik yolculuklara çıkar, mükâşefelerde bulunur, ruhânî deneyimler yaşar ve misâlî sûretlere tanıklık eder.

Bu nedenle mutasavvıflara ve Ahsâî'ye göre bu âlem, sadece riyazetle elde edilen kabiliyet sonucu bedenlerin yükselebildiği yerdir ve maddî bedenlerin oraya yükselmesi mümkün değildir. Enbiya ve evliyaların keramet ve mucizelerinin birçoğu, bu âlemin tezâhürlerine ulaşım sağladıklarından dolayı gerçekleşir. Bir dereceden daha üst bir dereceye çıkan sâlik daha üst katman veya derecede daha latif (şeffaf) bir varlık kazanır. Daha büyüleyici bir güzellik, daha yoğun bir ruhânîlik ve manevîlik ve daha büyük bir pay ve şansa sahip olur. Bu katman veya derecelerin en yükseği akledilir soyut nurlarla komşudur. Öyleyse ancak misâl âleminin varlığına olanak tanıyarak ruhani olaylar, irfânî tecrübeler, keramet ve mucizeler, aynı şekilde ahiret, cennet, cehennem ve ölüm sonrası olaylarla ilgili açıklama yapılabilir.

İşrâk hekimi Sühreverdî ve şârihleri ile Şeyh Ahmed Ahsâî, misâl âlemini *Câbelkâ*, *Cabelsâ* ve *Hurkalyâ* gibi şaşkırtıcı şehirlerinin yer aldığı *sekizinci iklim* (bölge) olarak isimlendirir.¹⁴ Doğudan batıya doğru paralel olarak yedi parçaya ayrılan dünyanın her bir parçası, *iklim* (bölge) olarak adlandırılmaktadır. Duyuşsal dünya, geleneksel coğrafyaya ait olan yedi bölgeden meydana gelmiştir. Ancak renk, şekil ve boyutlara sahip, bir âlem şeklinde ortaya çıkan bir bölge

¹² Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 138; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, 544-545,574,594; Şirazî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, 493-495, 514.

¹³ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, 1. Bs (Kahire: Dâru'l İhyai'l Kutubi'l Arabî, 1946), 2: 75; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Marifet ve Hikmet*, trc. Mahmut Kanık, 4. Bs (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 55; Kâşânî, *Tefsir-i İbn Arabî*, 1: 343; Seyyid Celaleddin Aştıyanî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî ber Fusûsü'l-Hikem*, 3. Bs (Tahran: İntişârât-i Emir Kebir, 1370), 218.

¹⁴ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 254; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, 554; Şirazî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, 493-495; Şemsuddin Muhammed Lâhicî, *Mefâtihu'l İcaz fi Şehri Gulşen-i Râz*, ed. Muhammed Rıza Borzger Haliki - İffet Kerbazçı (Tahran: İntişârât-i Revvar, 1385), 52-53; Şeyh Ahmed b. Zeyneddin Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelim* (Basra: Tab'un fi Matbaati'l-ğadîr, 1431), 2: 10,56; Ahsâî, "Şerhu'l-Arşiyeye", 5: 212-513.

daha vardır. Her ne kadar misâl âlemine ait olan renk, şekil, boyut gibi özellikler, duyular yardımıyla yani doğal cismanî özellikleri algıladığımız yolla idrak edilemese de bu özellikler hayâlî idrake ve rûhânî yani nefsanî olan bâtnî duyulara aittir. Duyusal dünyada var olan ve duyu organlarıyla idrak edilmeyenin karşılığına denk gelen bu objektif ve gerçek âlem sekizinci iklim (iklim-i heştom) olarak isimlendirilir.¹⁵

Buna göre bu sekizinci iklim misâl âlemidir ve bu âlemde mevcut birçok harikalar arasından, sayısız varlıkların ve yaratıkların yurdu sınırsız üç şehir olan Câbelkâ, Câbelsâ ve Hurkalyâ isimli üç şehir vardır. Misâl âleminin bu üç şehri, tıpkı yeryüzü ve gökyüzü arasındaki ilişkide olduğu gibi Câbelkâ ve Câbelsâ misâlî zemini oluştururken Hurkalyâ ise misâlî göğü oluşturur.¹⁶ Nitekim İsrakî düşüncenin şarihlerinden olan Şehrezûrî (687/1288) ve Giyâsuddîn Deşteğî Şirazî (ö. 903/1498); *Câbelkâ* ve *Câbelsâ*'nın "misâlî unsurlar âlemi"nden iki şehir olduğunu *Hurkalyâ*'nın ise "misâlî felekler âlemi"nden bir şehir olduğunu söyleyerek misâl âlemini feleklerin ötesinde konumlandırır.¹⁷ Aynı şekilde İbnü'l-Arabî'nin şarihlerinden Dâvûd-i Kayserî ve Şemsuddin Muhammed Lâhicî (ö. 912/1506) de bu üç şehri misâl âleminin şehirleri olarak zikreder.¹⁸

Ahmed el-Ahsâî de misâl âleminin şehirlerinden biri olan Hurkalyâ'nın misâlî feleklerde bulunduğunu ileri sürer. Hurkalyâ misâl âleminin gökleri için kullanılırken Câbelkâ ve Câbelsâ ise bu âlemin zemini için kullanılır. Câbelkâ varlığın aslı ve mebdei olan doğuda, Câbelsâ ise dönüş ve yöneliş merkezi olan batıda yer alır.¹⁹ Ancak o, Hurkalyâ'yı misâl âleminin tamamı için de kullanmıştır. Ona göre dünya, feleklerin de içinde bulunduğu birinci mülk âlemidir. Mülk âlemi ise iki kısma ayrılır. Birincisi içinde bulunduğumuz duysal mülk âlemi, ikinci mülk âlemi ise feleklerde yer alan diğer Hurkalyâ âlemidir.²⁰

¹⁵ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 254; Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, 594; Pîr Cemâlüddîn Muhammed Erdistânî, *Mir'âtü'l-Efrâd*, ed. Hüseyin Enisipur, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Zevâr, 1371), 305; Ebulkasım Raz Şirazî, *Menâhicu Envâri'l-ma'rifeti fi Şerhi Misbâhi's-Şer'iati*, ed. Seyyid Muhammed Cafer Bakırî, 2. Bs (Tahran: Neşr-i Hankâh-i Ahmedî, 1363), 1: 63, 76; Allame Hasanazade Amulî, *Hezâr u Yek Kelîme*, 3. Bs (Kum: Neşr-i Bustân-i Kitâb, 1381), 1: 239.

¹⁶ Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelim*, 5: 512; Salarî - Efçengî, "Ruykerdî İntikâdî be Şeyhiyye der Tatbik-i Hurkalyâ ber Âlem-i Misâl", 945; Meçin, *Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi*, 133-135.

¹⁷ Şirazî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, 531; Giyâsuddin Deşteğî Şirazî, *İşrâku Heyâkili'n-Nur*, 1. Bs (Tahran: Neşr-i Miras-i Mektûb, 1382), 256.

¹⁸ Dâvûd Kayserî, "Mukaddime", *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, ed. Seyyid Celaledin Aştıyani, 1. Bs (Tahran: Şirket- İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1375), 102-103; Lâhicî, *Mefâtihu'l-İcaz*, 52.

¹⁹ Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelim*, 5: 513; Ahsâî, "Şerhu'l-Arşıyye", 2: 56.

²⁰ Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelim*, 5: 512-513; Ahsâî, "Şerhu'l-Arşıyye", 2: 10.

Gayb ve şehadet âlemi arasında bulunan Câbelkâ, ruhların doğmadan önce buldukları yerdir ve dünyada bulunan her şeyin bir sûreti burada mevcuttur. Bu manevî coğrafyada Câbelkâ doğuda olduğu için Câbelsâ'daki sûretlere göre daha şeffaf ve latiftir. Batıda bulunan Câbelsâ ise ruhun battığı yerdir ve dolayısıyla doğunun batısında yani misâl âlemine giren kişinin karşılaşacağı ilk yerdedir.²¹ Ruhların öldükten sonra döndükleri yer olması hasebiyle dünyadaki işlenen her amelin bir sûreti burada mevcuttur. Câbelkâ bazılarına göre vücûb ve imkân dairelerini içine alan ulûhiyyet mertebesidir. Eşyanın esas sûretleri burada mevcuttur. Bütün varlıkların doğuş yeri orasıdır. Câbelsâ ise gerek ilâhî isimler gerekse maddeyle ilgili bütün hakikatlerin zuhur yeri olan insanın varlığıdır. Zât-ı İlâhî'nin doğusunda doğan her şey insanın varlığının batısında batar ve kaybolur. Bundan dolayı Câbelkâ'nın doğuda Câbelsâ'nın batıda olduğuna inanılmıştır. Bu şehirlerden birinin doğuda diğerrinin batıda bulunduğu farz edilmesinin amacı, ruhların doğuş ve batış yerlerinin sembolize edilmesidir.²²

4. HURKALYÂ ÂLEMÎ

Hurkalyâ âlemi, İşrâkî hekimlerin rüya, ilham ve nübüvvet olaylarının gerçekleştiğine kanaat ettikleri bir âlemdir. Literatürde Hurkalyâ, Horkalya Herekliya gibi farklı şekillerde yazılan Hurkalyâ kelimesinin hangi dilden geldiği ve ne anlama geldiği konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. M. Zeki Pakalın'a göre Hurkalyâ kelimesi Yunancada "diğer mülk" anlamına gelen "Herekliya" kelimesinden gelmektedir.²³ İsmail Erdoğan, bu gizemli beldeler ile ilgili yaptığı çalışmasında bu kelimenin, İbranice "sıcak hava" anlamına gelen "hibel garnim" kelimesinden Arapçaya geçmiş olabileceğine dair iddiaların olduğunu söylemektedir.²⁴ Ancak İşrâk hekimlerinin ilginçliklerle dolu olarak söz ettiği söz konusu bu şehrin, İslam öncesi Zerdüştilik geleneğinde de kullanıldığını görmekteyiz. Zerdüştilerin mitolojik kahramanlarının hayat hikâyelerinin ele

²¹ Lâhicî, *Mefâtihu'l İcaz*, 52.

²² Ebu'l-fazl Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 2003), (Câbulk ve Câburs maddeleri).

²³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Meb yay., 1993), 1: 253.

²⁴ İsmail Erdoğan, "İslam Düşüncesinde Gizemli Beldeler", *Dini Araştırmalar* 6/16 (t.y.): 202.

alındığı Yeşt metinlerinde Hurkalyâ âleminin, maddî âlemin ötesinde bir mekân olan “Hukairya” olarak geçtiği görülmektedir.²⁵

Şeyhiyye ekolünün birçok düşüncesi Hurkalyâ âlemine dayanmaktadır. Zira Şeyh Ahmed Ahsâî Hurkalyâ âlemine büyük bir önem atfetmiştir. Ahsâî’den önce bu kelimenin Sühreverdî ve onun şârihleri tarafından kullanıldığını görmekteyiz ancak Ahsâî’nin muhtelif eserlerinde bu kavram çok daha geniş bir şekilde tartışılmıştır. Hurkalyâ kelimesinin Süryanice kökenden geldiğini ve bu kelimenin, günümüzde Basra ve etrafında yaşayan Sabiiler veya mandaistler tarafından kullandığını söyleyen Ahsâî bu kelimenin ıstılah anlamını ise şöyle tarif eder:

“Hurkalyâ kelimesinin anlamı diğer mülk anlamındadır. Zira cismanî âlem bizzat bu dünya iken Hurkalyâ âleminden kastedilen ise berzah âlemidir. Yani nefisler âlemi bizzat melekût âlemidir ancak berzah âlemi mülk ve melekût âlemi dışında bir âlemidir. Yani cisimler âlemi mülk âlemi iken Hurkalyâ âlemi sekizinci iklimde yer alan diğer bir mülk âlemidir.”²⁶

Ahsâî’ye göre Hurkalyâ kelimesi diğer bir âleme işaret eden bir kelime olduğu için berzah ya da ara âlemidir. Hakikatte duyu organlarıyla algılanan elementler dünyasının maddî nesnelere sahip mülk âlemi, duyusal maddî dünya olan mülk âlemiyle melekût âlemi arasında bulunan nefisler âlemi ve duyusal âlemde gördüğümüz tüm maddî nesnelere oluşturan latif, cismanî diğer bir dünya olan Hurkalyâ âlemi vardır.²⁷

Kaynaklar Hurkalyâ âlemini, dünya seması dışında, duyusal olarak idrak edilemeyen, içerisinde *Câbelkâ* ve *Câbelsâ* gibi şehirlerin yanı sıra Kafdağı ve Sîmurg gibi varlıkların bulunduğu zümrüt şehir ve sekizinci iklim olarak belirtir. Böylece Hurkalyâ âlemi, o gaybî bölgenin tümüne ismini vermektedir.²⁸ Sekizinci iklimde yer alan Hurkalyâ âleminin en alt mertebesi feleku’l-eflâk ile

²⁵ Behram Fravaşî, *Avesta-Yeştha(1)*, 1. Bs (Tahran: Muessese-i İntişârât-i Nigah, 1394), 555; Cihangir Uşiderî, *Danışname-yi Mazdayesna*, 5. Bs (Tahran: Neşr-i Merkez, 1370), 494 (Huker, Hukairya maddesi).

²⁶ Ahsâî, *Cevâmi’u’l-kelim*, 5: 512-513; Şeyh Ahmed b. Zeyneddin Ahsâî, “Risâletü fi cevâbi’l-Molla Muhammed Hüseyin el-Enarî (Ani’l-murâdi bi lafzi Hurkalyâ ve mesâil-i uhra)”, *Mecmua-yi Resâil*, 1, erişim: 09 Ağustos 2020, <https://www.alabrar.info/library/>.

²⁷ Ahsâî, “Şerhu’l-Arşıyye”, 2: 10.

²⁸ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tarihu’t-Taberî*, ed. Muhammed Ebu’l-fazl İbrahim, 2. Bs (Beyrut: Dâru’t-Turâs, 1967), 1: 69; Azizuddin Nesefî, *Keşfu’l-hakâyık*, ed. Ahmed Mehdi Damganî (Tahran: İntişârât-i İlmi ve Ferhengî, 1386), 270; Molla Hâdi Sebzevârî, *Şerh-i Mesnevi*, ed. Mustafa Burucerdî, 1. Bs (Tahran: Sazmân-i Çap ve İntişârât-i Vezâret-i İrşâd-i İslamî, 1374), 63; Amulî, *Hezâr u Yek Kelime*, 2: 285-286; Henry Corbin, *Arz-ı Melekût*, trc. Ziyauddin Dehşirî, 4. Bs (Tahran: İntişârât-i Tahuri, 1378), 150.

bitişiktir ve bu dünyanın astronomik yönlerini oluşturur. Ama buradaki boyutlar, miktarlar ve yönler maddî dünyamızdaki nitelikleri taşımazlar. Aynada gördüğümüz yansımalar Hurkalyâ âleminin en alt mertebesiyle ilişkilidir. Buna göre Hurkalyâ ülkesi hakiki, misâlî sûret ve formların berzah âlemidir.²⁹ Ahsâî'ye göre Hurkalyâ, Hz. Âdem'in yaratılıp daha sonra dünyaya gönderildiği cennettir (Âdem'in Cenneti). Buna göre Hz. Âdem'in aslı ve tıyneti Hurkalyâ âleminin unsurlarından yaratılmış ve daha sonra bu dünyaya gönderilmiştir. Bu dünya sürgününe gönderilen Âdem'in latif bedeni cismanî ve maddî unsurlarla birleşerek ağır ve kesif bir hale gelmiştir. Bu ara âlemin elementleri ile Ahsâî'nin ikinci ceset olarak tarif ettiği rûhânî cisim bir araya gelir. Balçığı (salsal) gayb âleminde kabirde bulunan bu ikinci ceset veya rûhânî cisim baki kalır ve kâmil bir şekilde niteliklerini muhafaza eder. Bu âlemin doğusunda cehennem bölgesi yer alırken batı dünyasında dünya cenneti yani Hz. Âdem'in cenneti yer alır.³⁰

Şeyh Ahsâî'ye göre melekût âlemi tüm maddî niteliklerden ve sûretlerden arınırken cisim, tabiat ve mülk âlemi ise maddî varlıklardan meydana gelir. Eğer tamamen soyut olan melekût âlemi ile tamamen somut olan maddî âlem arasında bir berzah, bir köprü, bir ara âlem olmasaydı varlık hiyerarşisi arasında bir kopukluk meydana gelirdi.

Ona göre bu dinî veya manevî dünyaya ayak basmak ve bu ülkeye giriş yapmak için Hurkalyâ ülkesinin sakini olmak ve Hurkalyâî bir varoluşa bürünmek gerekir. Bu olay çok uzak bir mekanda birkaç günlük mülakatla gerçekleşen formel (sûretlere bürünmüş) bir olay değil aksine ruhlarda pişen, olgunlaşan ve orada yavaş yavaş ilerleyen ve tekâmül eden bir olaydır. O, *Şerhü'l-arşiyye* isimli eserinde zamanı geldiğinde yeryüzüne tekrar dönecek olan Gâib İmam Mehdi'nin bu âlemde bedenlenmiş olduğunu izah etmiştir. Ahsâî'ye göre İmam Mehdi'nin zuhûru ve tecellisi bu âlemin ötesindeki göz, yani berzah gözümüzün açılmasıyla gerçekleşir. Bu manevî gözün açılmasıyla onun hükümlerinin tezâhür ve tecellisi bütün âlemlerde müşâhede edilmiş olur. Ancak bunu müşâhede edebilmek için bu dünyevî bedenden sıyrılıp, Hurkalyâî bir bedene bürünmek gerekir. Şeyhe göre mana ehli kimseler için imam, bizzat bu gündün Hurkalyâ'da görülebilir ve müşâhede edilebilirdir. Batıda güneşin doğuşunun anlamı budur. Hakiki anlamıyla doğu maddî dünyanın işleyiş çarkıyla sınırlı olan ve ruhun meylettği deneyimsel formel varlıkların doğasının bat-

²⁹ Ahsâî, "Şerhu'l-Arşiyye", 2: 9; Salarî - Efçengî, "Ruykerdî İntikâdî be Şeyhiyye der Tatbik-i Hurkalyâ ber Âlem-i Misâl", 944-945; Öz, "Şeyhiyye", 39: 84.

³⁰ Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelîm*, 512-513; İsmail Erdoğan, *Misâl Âlemi*, 1. Bs (İstanbul: TBBD yay., 2012), 92.

ması anlamına gelir. Şeyhe göre böyle bir anda Hurkalyâ âlemi müşâhede edilebilir, bu alçak dünyadan daha yüce bir ülkeye hicret edilebilir ve kendi imanının misâlî ve nurânî varlığı müşâhede edilebilir.³¹

Ahsâî kendisince Hurkalyâ'nın yerini belirlemiştir. Ona göre bu yer belirimi dokuzuncu feleğin çift boyutlu yüzeyinden başlar. Bu öyle bir zemindir ki dünyevî mekânın boyutlarının bir parçası değildir. Ona göre Hurkalyâ ülkesi duyusal olmayan bir yeryüzü ve eflaka diğer bir ifadeyle sembolik bir yere ve göğe sahiptir. Hurkalyâ zemini duyusal dünyada var olan cismanî tikel varlıkların misâlî suretlerini içerir. Kapsamı oldukça geniş olan misâl âlemindeki varlıkların sahip oldukları duyular, duyu ve duygular tarafından bölünmez ve parçalanmaz. Bu âlem, zaman ve mekânın doğal yasalarını delen, ilhamlar, kerametler, olağanüstü hadiseler ve mükâşefeler gibi tüm nefsanî ve rûhânî olayların gerçekleştiği alandır. Burada gerçekleşen olaylar da realitenin tersine tamamen hayali sayılırlar.³²

Elbette burada kastedilen hayal, hakikatin karşıtı olan hayal/serap/hülya değil, o âlemin temsili olan hayaldir. Şöyle ki zihinde olan hayalî varlıklar da aynen misâlî varlıklar gibi cisim değil ama cismanîdirler. Yani maddenin özelliklerini barındırmalarına rağmen maddî değiller. Zira bu âlemde ne varsa realiteden daha gerçektir. Nefsin yansıttığı Hurkalyâ zemini de bu zeminin ilk evveliyat dönemindeki mutlak durumudur. Çünkü aracısız nefsin daha önce düşündüğü bir formu yansıtır. Böyle bir bağlamda tasavvur edilen âlem hissedilen duyusal varlıklardan arınmış bir âlemdir. Bu yüzden bu âlem, duyusal âlemden daha üstün olan mutlak hayal gücünün işlevlerinden biridir ve yalnızca kendine ait bir terminolojiyle tanımlanabilir. Bundan dolayı bu âlem misâl âlemi olarak yani misâlî tasvirler/semboller dünyası, varlığı kendisiyle var olan hayali sûretler olarak görülmüş diğer bir ifadeyle denklikler ve temsiller dünyası olarak tanımlanmıştır.

Bu âlem, âlemlerin merkezidir ve insan nefsi olan küçük doğu ile akledilir panteonların/heyetlerin teşkil ettikleri manevi uzak doğu arasında bir Ortadoğu'dur. İnsan nefsi tıpkı mânâ ehlinin kendi anlayışları gereği formülize ettikleri salt madde ile salt ruh arasında bir berzah ülkesidir. Burası hayalî olayların anlaşılması, nefsin hem meydana getirdiği hem de bizzat onların sahnesi

³¹ Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelim*, 8: 362; Şeyh Ahmed b. Zeyneddin Ahsâî, "er-Risâletü'r-Rüştiyyetü", *Mecmua-yi Resâil*, 76, erişim: 10 Eylül 2020, <https://www.alabrar.info/library/ALF104/f0000>.

³² Corbin, *Arz-ı Melekût*, 156.

olduğu tümel olayların yaradılışı için zorunlu bir ara âlemdir.³³ Sühreverdî bu âlemin gerçekliği ile ilgili şöyle yazar:

“Sen ne zaman kadim bilgelerin risalelerinde boyutları olan, miktara sahip bulunan ama akli heyetlerden ayrı feleki nefislerin yönetimi altında olan, sayıları sayılamayacak kadar çok şehrin kendisinde bulunduğu bir âlem ile ilgili bir haber duyarsan acele etme, hemen feryat edip onları yalan ve saçma sayma. Çünkü rûhânî yolculuğun başında olan sâliklerin fikirleri bu konuda ortaktır. Burası onların meylettikleri ve talep ettikleri her ne varsa bulabildikleri bir âlemdir.”³⁴

Ahsâî'de zikredilen Hurkalyâ âlemi, nefsin kendini bizzat temaşa ettiği âlemdir. İbnü'l-Arâbî'nin Hakikat Arzı (Arz-ı hakikat) olarak tabir ettiği bu âlem, ilhama dayalı olayların mekânı ve gayb âlemiyle kurulan iletişimlerin ve ilahi tecellilerin sahasıdır. Bu zemin göklere, yerlere, cennet ve cehennemlere sahip olan sınırsız bir alan, âriflerin müşâhede ile rûhânî lezzete ulaştıkları hiçbir zaman ondan doymadıkları kuşlar bahçesidir. Akıl ve burhanın kavrayamadığı binlerce durum burada yer alır. Orada yalnızca Allah'ın sayılarını bildiği bostanlar, cennetler, hayvanlar ve madenler bulunur. Bütün âlemler içerisinde o gerçek vatanı, her bir ruha uygun bir âlem olarak yaratmıştır. Arif bu âleme baktığında onun bizzat kendisi olduğunu görür.³⁵

Ahsâî'nin düşüncelerinden yola çıkarak bu âlemin, nefiste gerçekleşen bir tecelli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ilhamlar, keşifler kişinin iç dünyasında gerçekleşmektedir. Maddî âlemin duyumsanan varlıkları, nefsin mutlak faaliyetlerinden türeyen sûretlerin tezahür ve tecelli mekânlarıdır. Burada nefis kendisiyle baş başadır. Nefsin rüya ya da yarı rüya halinde müşâhede ettiği bütün tecelliler ve hayal sırasında canlandırdığı bütün sûretler bu hakikat zemininde gerçekleşir. Bu yüzden ağır ve hantal olan maddî cisimle bu hakikat ülkesine girilemez. Bu dünyanın duyusal varlıkları aynasında beliren sûretlerin hakikatini ve mutlak gerçekliğini temaşa etmek için başka bir göze ihtiyaç vardır. Bu diğer göz, nefsin mutlak etkinliklerinin bir parçası ve sadık hayal veya aktif hayalin muadili olan görülmez olanı gören bir organdır. Sâlik eğer kendi müşâhede gözleriyle mücerred ruhu bu âlemde görebilirse meleklerin özelliklerinden birine kavuşabilir. Bu yüzden Hurkalyâ'yı, duyusal âlemde bulunan tüm şehirlerin bir aynası olarak görebilir, Hurkalyâ'nın irfanî zemininin ise, yeryüzünün mutlak tezâhürü olduğunu söyleyebiliriz.

³³ Corbin, *Arz-ı Melekût*, 153-154.

³⁴ Sühreverdî, “el Meşarî' ve'l-Mutârahât”, *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muesse-se-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 1: 109.

³⁵ İbnü'l-Arabî, *el-Futuhâtü'l-Mekkiye*, 2: 257-259.

Bu müşâhede, soyut ve kavramsal düşünceler veya felsefi algılamalarla değil, tamamen kişisel irfânî bir tecrübe olarak bunların ötesinde bir müşâhededir. Nefis, bu müşâhede ile bu âlemin varlığını keşfetmiş ve onların misâlî suretlerini zihninde yaratmıştır. Bu yüzden hakikî veya irfânî bilgi diğer bir ifadeyle marifet, bütün varlıkların zümrüt şehirlerine sahip olan Hurkalyâ âleminde buldukları hal ve hakikat üzerine görmektir. O halde Hurkalyâ âlemindeki varlıkların bir yansıması olan bu maddî dünyadaki varlıklara dair bilgi hakiki bilgi değildir. Gerçek bilgi, varlıkların maddeden arınık gerçek suretleri içerisinde yer aldıkları anavatanlarında ve kaynaklarında müşahede edebilecek yüce âlem gözüyle ya da irfânî marifetle görmek ve bilmektir.

4.1. Kıyamet Ülkesi Olarak Hurkalyâ'da Beden ve Cisim Taksimi

Ahsâî'ye göre cisimler unsuri, felekî, berzahî ve mücerred cisimler olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Bunlardan unsurî ve felekî cisimler bu dünyaya ait cisimlerken berzahî ve mücerred cisimler ise aklî âleme ait cisimlerdir. Berzahî cisimler maddî âlemden farklı bir cismanî âlem iken mücerred cisimler ise nefistir ve cisimlerin en yücesidir.³⁶

Şeyhiyye düşüncesinin belki de en önemli özelliği, Şeyh Ahmed Ahsâî'nin bu cisim ve beden arasına ince bir çizgi çekmesinde ortaya çıkmaktadır. Onlardan biri organlara sahip olan canlı cisim diğeri ise cismin hacmidir. Çünkü ona göre insanın varlığı iki ceset ve iki cisimden oluşur. İlk ceset elementlerden meydana gelen maddî cesettir. Bu ceset veya maddî heykel insanın bir elbise gibi giydiği ve onunla zahirî bir görünüme kavuştuğu ve ölümden sonra ondan sıyrılıp ayrıldığı niteliktedir. Bu maddî cisim aynı şekilde ne haz ne de acı duyumsar, ne nimet, ne azabın, ne de iman ve küfrün merkezi sayılır. Nitekim insan kronik bir hastalıkla bu maddî cismini günbegün kaybederken hakikatte ne imanını, ne küfrünü, ne şahsiyetini, ne de karakterini kaybeder. Bu maddî cisim gelişirken de zayıflarken de kişinin şahsiyeti ve buna bağlı olarak kötülükleri yahut erdemleri ne güçlenir ne de zayıflar. Bu cesetler ve cisimler katlamalı bir arazî cisme ve katlamalı bir cevherî cisme sahiptir. Buna göre organik cisim olarak adlandırdığımız ilk ceset, her birimizin zahirî cisimidir. Bunu maddî ve fani olarak görürüz. Bu aynı zamanda gördüğümüz, dokunduğumuz, tattığımız ve tanıdığımız heykeldir. Bu cisim sonradan meydana gelen arızî bir bileşen (mürekkep), zayıf ve ay altı felekteki doğal unsurların birleşmesinin bir sonucu olarak ölümlü ve yok olucudur.³⁷

³⁶ Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelim*, 5: 513-514; Ahsâî, "Şerhu'l-Arşîyye", 1: 113; Erdoğan, *Misâl Âlemi*, 88.

³⁷ Şeyh Ahmed b. Zeyneddin Ahsâî, *Şerhu'z-Ziyâretü'l-Câmiatü'l-Kebîreh*, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l Mufid, 1460), 4: 34-35; Ahsâî, "Şerhu'l-Arşîyye", 3: 30, 78; Corbin, *Arz-ı Melekût*, 170, 309; Salarî - Ef-

İkinci ceset ise rûhânî âlemin unsurlarının birleşmesinden meydana gelen bir cisimdir ve kabirde baki kalan öz balçıktır (*salsal*). Kabirde et, deri ve kemikten oluşan maddî elementlerden müteşekkil ceset dağılırken ve böylece dört unsura ait elementler kendi asıl ve özlerine dönüşürken felekî veyahut misâlî ceset diriliş gününe kadar kabirde baki kalır.³⁸ Bu ceset felekî veya misâlî insan varlığının gerçek hakikatidir. Artmadan veya eksilmeden kabirde baki kalır.³⁹

Bu ceset saklı, gaybî ve gözlerden uzak ama ilk cesedin içinde yer alan bir varlıktır. O da mürekkep, suni ve organiktir. Ancak ilk cesedin aksine bizim maddî, balçıktan, organik ve fani cesedimiz değildir. Aksine misâlî veya latif unsurlardan müteşekkil, akışkan, Hurkalyâ ülkesine aittir. Bu ceset ara âlem veya berzah dünyasına ait olan bir oluşuma sahiptir. Bu yüzden boyutlara sahiptir ancak ilk cesedin aksine ârâzî bir cisim değil, baki, ölümsüz ve asil bir heykeldir. Bu latif organik cisim rûhânî bedenin cismi veya mayasıdır. İlk cismi *a cismi* olarak adlandırırsak *a cismi* önceki iki cesede göre organik olmayan bir heykeldir. Ne yeryüzündeki unsurlara ne latif ve esîrî unsurlara aittir. Aksine *a cismi* cesedine benzerdir. Çünkü onun gibi ânzîdir ve ilelebet kalıcı değildir. Bu cisim ara âlemde oluşan mürekkep bir varoluştan dolayı ise *b cismi* cesedine benzerdir. Bu betime göre bu cisim Hurkalyâ ülkesinin latif (şeffaf) unsurlarından meydana gelmiştir. Onun kaynağı göksel madde ve Hurkalyâ göklerinin maddesidir. Bu cisim göksel latif bir cisimdir. *B cismi* olarak adlandırdığımız ikincil cisim ise latif, cevheri, misâlî, baki ve ölümsüzdür. Hakiki, asıl olan bu cisim ruhun asla kopmadığı cisimdir. Çünkü ezeli olan bireyin özelliklerinin var edicisi ve şekillendiricisidir. Bu cisim insan varlığındaki gökler üstü cisim olarak görülebilir.⁴⁰

Ahsâî, rûhânî cisimden meydana gelen cesedin, diğer bir dünyaya veya arz-ı melekûta ait olduğunu kendi doğumunu kabirde gerçekleştireceğini ifade eder. Ona göre her ruh koşarak rûhânî cisimden meydana gelen bu cesede yönelecek. Dirilecek olan bu rûhânî cisim Hurkalyâ cisimdir. Ahsâî bu şekildeki cismanî dirilişi şöyle ifade eder:

çengî, "Ruykerdî İntikâdî be Şeyhiyye der Tatbik-i Hurkalyâ ber Âlem-i Misâl", 954; Erdoğan, *Misâl Âlemi*, 108.

³⁸ Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelîm*, 5: 514, 529; Ahsâî, *Şerhu'z-Ziyâre*, 4: 35-36; Ahsâî, "Şerhu'l-Arşîyye", 3: 78; Salarî - Efçengî, "Ruykerdî İntikâdî be Şeyhiyye der Tatbik-i Hurkalyâ ber Âlem-i Misâl", 954-955, 958-959.

³⁹ Saffat, 124

⁴⁰ Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelîm*, 5: 514, 527-528; Ahsâî, "Şerhu'l-Arşîyye", 2: 187-188; Ahsâî, "Risâletü fî cevâbi'l-Molla Muhammed Hüseyin el-Enarî", 3; Şeyh Ahmed b. Zeyneddin Ahsâî, "Risâletü fî cevâbi Ba'zî'l-ihvân fî meâdi cismânî", *Mecmua-yi Resâil*, 1-2, erişim: 09 Ağustos 2020, <https://www.alabbrar.info/library/ALF064/f00000; Corbin, Arz-ı Melekût, 173-174, 307-308>.

“Eğer biri benim dünyada mevcut olan maddî cesedin kıyamette dirilme-yeceğini ifade ettiğini söyler ve bunun da İslam akidesi ve Kur’an ile çeliştiğini ifade ederse ben ona benim inandığının aynısına Müslümanların da inandığını söylerim. Nitekim Müslümanlar da kıyamet günü dirilişin cismanî olacağını ve bu cismin dünya hayatındaki cisim olmakla beraber daha arı, duru, şeffaf veya üstün olacağına inanırlar. Kıyametteki dirilişin dünyadaki karalık, yoğunluk ve ağırlıktan daha saf, daha temiz, daha şeffaf veya daha üstün olduğuna inandıkları gibi bu cismin farklı bir cisim olacağını söylemekle aynıdır.”⁴¹

Ahsâ’ye göre cesetler ikiye ayrıldığı gibi cisimler de ikiye ayrılır. Bu cisimlerin ilki akışkan ve esîrî iken ikinci cisim felek ötesi, rûhânî ve misâlîdir. İlk cisim ruhun maddî cesetten onunla ayrıldığı cisimdir. Bu esîrî latif cisim ruhla beraber kalır. Bu cisim rûhânî ve latif cisim olan ikinci cesedin aksine ölümle beraber çıkar. Bu şeffaf ve esîrî cisim batıda bulunan yeryüzü cennetindedir ve ruhla birliktedir. Ruh bu latif cisimle beraber selamet yurduna gider. Orada çıkarıldığı yuvasına kavuşur. Kâfirin ruhu ise bu esîrî latif cisimle beraber dünya cehenneminde güneşin doğduğu yerde birliktedir ve güneş batımında bu cisimle birlikte Barhud vadisine gömülür, bir sığınak edinir ve gece boyu Kü-kürt vadisi vadisinde başıboş dolandır.⁴²

İsrafil’in sura ilk üfürdüğü zamana kadar bu iki gurubun durumu bu şekilde devam eder. Sonra ruhların kendisi İsrafil’in sura iki defa üfürüş zaman aralığında yok olurlar. Her türlü felek hareketi ortadan kalkar, ruh ve nefse sahip olan her varlığın hareketi sona erer. Daha sonra ruhlar yeniden canlanır ve gönderilirler. Her biri ikinci cismine yani felek ötesi misâlî cismine yönelir. Ruhların ikinci defa yöneldikleri bu cisim, ilk cisme göre arınmış, durulmuş, saf ve şeffaf haldedirler. Böylece ruhlardan her biri kendi ikincil cismine göre ya da misâlî cismiyle dirilmiş olur. Bu göksel cisim daha önce dünya hayatında mevcut olan cismin ta kendisidir. Eğer böyle olmasaydı ruhlar sevap veya azaba maruz kaldıkları süre içerisinde yok olup giderdi. Bununla beraber dünyadaki bu cisim letafete ve kesafete (yoğunluğa) sahiptir. Ama onun kararmasına sebep olan kesafetten arınacak ve bu kesafet yok olacak. Bu iki cisim arasındaki bu münasebet maddî cisim diye adlandırdığımız ilk cesedin unsurlara dağılmasından sonra kendisinden geriye kalan ve yok olmayan ikinci baki ceset arasındaki münasebet gibidir.⁴³

⁴¹ Ahsâî, *Şerhu’z-Ziyâre*, 4: 37.

⁴² Ahsâî, *Şerhu’z-Ziyâre*, 4: 37-38; Ahsâî, “Risâletü fî cevâbi’l-Molla Muhammed Hüseyin el-Enarî”, 4; Salarî - Efçengî, “Ruykerdî İntikâdî be Şeyhiyye der Tatbik-i Hurkalyâ ber Âlem-i Misâl”, 995.

⁴³ Ahsâî, *Cevâmi’u’l-kelîm*, 5: 515; Ahsâî, *Şerhu’z-Ziyâre*, 4: 38-39;; Ahsâî, “Risâletü fî cevâbi’l-Molla Muhammed Hüseyin el-Enarî”, 6; Corbin, *Arz-ı Melekût*, 310-311; Salarî - Efçengî, “Ruykerdî İntikâdî be Şeyhiyye der Tatbik-i Hurkalyâ ber Âlem-i Misâl”, 955-956.

Ruh, ilk cisim olan esîrî cisimle beraber ara âlem olan berzahta tezahür eder. Bu esîrî cisim İsrâfil'in sura ilk üfürüşü anına kadar ruhun taşıyıcısı konumundadır. Sura ilk üfürülüşten sonra son defa ruh bir arınma ve saflaşma sürecinden geçer. Böylece ilk cismin sahip olduğu yoğunluk (kesafet) ondan uzaklaşır. Yalnızca ruha ait latif unsur yoğunluğun üç mahzeninden kurtulurken *Zer*⁴⁴ veya *Dehr*⁴⁵ âleminde üç mahzende baki kalır. Bu altı mahzen İsrâfil'in bir rahim gibi olan sura üfürdüğü dünyada ruha yerleştirilmiştir. İsrâfil kıyamet ve diriliş suru olan ikinci sura üfürdüğünde ruh bütün mahzenlerin bir arada olduğu kabre iner ve ikinci ceset olan latif cesede girer. Böylece ruh yeniden canlanır ve haşir gerçekleşir.⁴⁶

Ahsâ'nin vermiş olduğu bu bilgilerden onun Batlamyus'un semavî sistemini kabul ettiğini görüyoruz. Çünkü Batlamyus'un semavî sisteminde, yer kürenin etrafında her biri diğerini çember gibi kuşatan toprak, su, hava ve ateş kürelerinden oluşan dört daire bulunmaktadır. Bu sistemde semavi feleklerin tamamını içine alan ve onları günlük olarak harekete geçiren dokuzuncu felek, bu felekî bir sûrete sahip olmayan göksel özelliğe sahiptir.⁴⁷

Ahsâ'nin verdiği bu bilgilere göre insanoğlunun semavî feleklere çıkabilmesi ve böylece Hurkalyâ âlemine gidebilmesi için dünya üzerindeki bu katmanlardan her bir katmana gelindiğinde o katmana ait unsurların orada bırakarak yükselmesi gerekir. Çünkü madde bölgesi, bizim zemînî bölgemiz olan ayaltı toprak âlemi oluş ve bozuluşun hedefindedir. Felekî maddenin bölgesi ise esîrî cevherden müteşekkil felekler bölgesidir. Şeffaf ve bozulmaz fakat bununla birlikte cisme bağlıdır. O halde Hurkalyâ beden bu dünyaya ait bed-

⁴⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), İbnü'l-Arabî ve Molla Sadrâ'nun takipçisi olan Molla Muhsin Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679) ile Allame Muhammed Hüseyin Tabatabâî (ö. 1904/1981)'ye göre bütün mevcûdât bir zerre halinde iken ruhların ve mânâların ilk defa sûrete büründükleri âlem olan ve Kur'an-ı Kerim'de geçen ilk ilahî misakın gerçekleştiği "elest bezmî" misâl âleminde gerçekleşmiştir. Burada yapılan hitap, henüz zerre halinde olan bu misâlî sûretlere yapıldığı için misâl âlemini "zer âlemi" olarak da isimlendirmişlerdir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Muhammed Rûmî, *Mesnevi-yi Mânevi*, 18. Bs (Tahran: İntişârât-i Tulu, 1385), 169 (1. Defter); Molla Muhsin Feyz-i Kâşânî, *Divân-i Feyz-i Kâşânî*, 2. Bs (Kum: İntişârât-i Usve, 1381), 1: 141; Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabâî, *Nihâyetü'l-Hikme*, ed. Ğulamrıza Feyyâzî (Kum: Muesse-se-i Amuzîşi ve Pejuheşi-yi İmam Humeyni, 1381), 525.

⁴⁵ Dehr kelimesi âlemin varlığının başlangıcından son bulacağı ana kadarki zaman aralığına verilen isimdir. Bkz. Rağıp el-İsfahânî, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, trc. Yusuf Türker, 5. Bs (İstanbul: Pınar yay., 2018), 557; Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 4. Bs (Tahran: Neşri-i Nasır Hüsrev, 1370), 47.

⁴⁶ Ahsâî, *Şerhu'z-Ziyâre*, 39.

⁴⁷ Batlamyus'un semavî sistemi için Bkz. Aynulkudât Hemedânî, *Zübdetu'l Hakâik: Şekve'l-Ğarib ani'l-Evvan ila Ulemai'l-Buldan*, 1. Bs (Paris: Dâr-i Bibliyun, 1962), 112.

nin maddî form ve boyutlarının niteliğini taşımayan, cisim ve cismanî özelliklerden arınmış, duyusal boyutların aksine misâlî kriterler olan düşünsel ve tipik boyutlara sahip, latif ve şeffaf bir bedendir. Bu nedenle bu âleme yükselmek için tüm maddî özelliklerden sıyrılmak gerekir.⁴⁸

Bu öyle bir âlemdir ki forma, boyutlara ve ölçülere sahip olduğundan dolayı hem cismanî olarak tezahür eder hem de nuranî cevher olduğundan dolayı maddeden ayrı bir öz ya da soyut bir öz olarak tezahür eder. Hem de bu dünyadaki maddeden farklı bir maddeye sahiptir. Bu, boyutlara, sûrete miktarlara ve ölçülere sahip olması açısından maddî, ancak cismanî âlemdeki ağırlık ve hantallığa sahip olan maddeden arınık olması açısından cismanî olmayan bir varoluştur. Bu öyle bir sınırdır ki hem onları birbirinden ayırır hem de onları birleştirir. Bundan dolayı sûflerin ilahî teorisinde bu âlem genel olarak berzah (yani perde, had, ara, orta âlem, ara âlem) olarak vasıflandırılmıştır.

Şeyhiyye'ye göre uhrevî yaşam ise şu şekilde özetlenebilir: Ârâzî cisme ya da a cesedi ve a cisminden müteşekkil olan her şey sonunda yok olucudur. Asıl olan cisim veya b cesedi ile b cisminden müteşekkil olan her şey ise ebedi ve ölümsüzdür. A cesedi yoğunluğa sahip, elementsel bir cisimden meydana gelmiştir ve düşüşle bu toprak dünyaya yetişerek nefisle birleşmiştir. Bu ceset asıl değildir aksine tamamen arızî olan bir elbise hükmündedir ve bu yüzden çözülmekte, bozulmakta ve yok olmaktadır. Onu oluşturan her bir element sonunda kendi kaynağına dönmekte ve ona karışmaktadır. Ölüm meleği insanın canını aldığı anda bu fani cisimden ayrılan şey ise iki kısımdır. Birincisi asıl ve ilk cevher ya da b cismidir. Bu cisim ebedi olan nefsin dayandığı ve yaslandığı kaynak diğer bir ifadeyle nefsin taşıyıcısıdır. A ve b cisimleri cesedin yok oluşundan sonra geride kalmakta ve insanın bireysel tümel kimliğini oluşturmaktadır.⁴⁹

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere insanın hakikî dünyası ve Firdevsi onun insani şahsiyetidir. Organik beşerden daha üstün bir varoluşa sahip olan insanın bu şahsiyeti; değişim ve dönüşüm, oluş ve bozuluş, karanlık ve karalıktan uzak, şeffaf, zati ve bitişik yani bizzat öz varlığıyla birliktelik içindedir. Kıyamet günü dirilecek olan insan; bu ruhânî cisimle diğer bir ifadeyle nefsin taşıyıcısı, koruyucu meleği, misâlî ben ile birleşmiş olan bir varoluşa sahiptir. Buna göre Hurkalyâ ülkesi hakiki, misâlî sûret ve formların berzah âlemidir. Nefsin kurtulduğu ya da geçici cezbeyle ve esrime (hulsa) sayesinde ölerek misâlî benîyle veya kâmil tabiata sahip aşkın ben'i (müteal ben) olan

⁴⁸ Ahsâî, *Cevâmi'u'l-kelim*, 5: 529-531, 560-561.

⁴⁹ Ahsâî, "Şerhu'l-Arşıyye", 2: 188; Corbin, *Arz-ı Melekût*, 171-172.

göksel ikiziyle görüştüğü bu ülke insanın Firdevsi olan Hurkalyâ'dır. Öyleyse misâlî ve Hurkalyâî âlemi müşâhede etmek nefis âleminin zuhuru, kıyameti ve haşrini yaşamaktır. Buna göre gerçek âlem olan misâl âlemi, nefsin şuhûdî âlemine tekabül etmektedir ve nefisle müşâhede edilmektedir.

5. SONUÇ

Ahmed Ahsâî'nin düşünceleri etrafında şekillenen Şeyhiyye ekolü, On dokuzuncu yüzyılın başlarında İmamiyye ekolünden çıkmıştır. Bu ekol, Şeyh Ahmed Ahsâî'nin bu düşünceye öncülük etmesi sebebiyle Şeyhiyye olarak isimlendirilmiş ancak keşf ve sezgiye dayalı bâtnî bilgiye dayandığı için Keşfiyye olarak da anılmıştır. Şeyhiyye düşüncesi tevhid, nübüvvet ve imamet olmak üzere üç rükn üzere şekillenmiştir. Daha sonra bu esaslara, imam ile insan arasında aracı olan Kâmil Şiî rüknü de eklenerek dört rükne tamamlanmıştır. Misâl âlemi ya da Hurkalyâ âleminde bulunan imamın mânevi nurunu yansıtan Kâmil Şiî, mârifetullaha açılan kapılar olduğundan dolayı bilgi ve marifetin merkezidir.

Ahsâî'ye göre misâl âlemi, maddî âlemde var olan ve duyusal olarak idrak edilmeyene karşılık gelen gerçek âlem olan sekizinci bölgedir. İçinde birçok ilginçlikler barındıran bu bölge, misâl âleminin feleklerinden olan Hurkalyâ âlemi olarak da isimlendirilir. Hurkalyâ âlemi ise mülk ve melekût âlemi arasında bir ara âlem olan berzah âlemdir. Bu âleme giriş yapmak ancak Hurkalyâî bir bedenle mümkündür. Bu da herhangi bir zaman ve mekânda formel olarak gerçekleşen bir olay değil kişinin keşf ve müşâhede ile manevî gözünün açılması sonucu nefsinde gerçekleştirdiği ruhânî bir olaydır. Bu nedenle Hurkalyâî âlemde gerçekleşen yolculuk, aslında insan nefsinin derin katmanlarında gerçekleştirdiği ruhânî yolculuktan başka bir şey değildir. Bu âlemde nefis kendini temâşâ eder. Bu nedenle bu âleme ağır ve hantal olan maddî bedenle değil, ancak Hurkalyâî bedenle girilebilir.

İki ceset ve iki cisimden oluşan insan varlığının birinci cesedi maddî ceset, ikinci cesedi ise rûhânî âlemin unsurlarından müteşekkil ve ilk cesedin içerisinde saklı olan Hurkalyâ âlemine aittir. İki cisimden biri esîrî diğeri ise rûhânî ve misâlî cisimdir. Esîrî ve latif cisim ruhla beraber kalırken rûhânî cisim ise ölümle beraber dağılır. İnsanın madde âlemini kat edebilmesi ve Hurkalyâî âleme çıkabilmesi için madde âlemine ait tüm unsurları, dünya üzerindeki her bir katmandan geçerken o katmana ait unsurları bırakması ve böylece Hurkalyâî bedene bürünmesi gerekir.

6. KAYNAKÇA

- Ahsaî, Şeyh Ahmed b. Zeyneddin. *Cevâmi'ü'l-kelim*. Basra: Tab'un fî Matbaati'l-ğadır, 1431.
- Ahsaî, Şeyh Ahmed b. Zeyneddin. "er-Risâletü'r-Rüştiyyetü". *Mecmua-yi Resâil*. Erişim: 10 Eylül 2020. <https://www.alabrar.info/library/ALF104/f0000>.
- Ahsaî, Şeyh Ahmed b. Zeyneddin. "Risâletü fî cevâbi Ba'zi'l-ihvân fî meâdi cismânî". *Mecmua-yi Resâil*. Erişim: 09 Ağustos 2020. <https://www.alabrar.info/library/ALF064/f0000>.
- Ahsaî, Şeyh Ahmed b. Zeyneddin. "Risâletü fî cevâbi'l-Molla Muhammed Hüseyin el-Enarî (Anî'l-murâdi bi lafzi Hurkalyâ ve mesâil-i uhra)". *Mecmua-yi Resâil*. Erişim: 09 Ağustos 2020. <https://www.alabrar.info/library/>.
- Ahsaî, Şeyh Ahmed b. Zeyneddin. "Şerhu'l-Arşıyye". *Mecmua-yi Resâil*. Erişim: 05 Temmuz 2019. <http://www.alabrar.info/>.
- Ahsaî, Şeyh Ahmed b. Zeyneddin. *Şerhu'z-Ziyâretü'l-Câmiatü'l-Kebîreh*. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l Mufid, 1460.
- Amulî, Allame Hasanzade. *Hezâr u Yek Kelime*. 3. Bs. Kum: Neşr-i Bustân-i Kitâb, 1381.
- Aştıyanî, Seyyid Celaledin. *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî ber Fusûsü'l-Hikem*. 3. Bs. Tahran: İntişârât-i Emir Kebir, 1370.
- Bozkuş, Metin. "Bahâliğin Arka Planı ve Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme (Sivas Örneği)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2002): 139-156.
- Câbirî, Muhammed Âbid el-. *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı: Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi*. Trc. Burhan Köroğlu - Hasan Hacak - Ekrem Demirli. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Corbin, Henry. *Arz-ı Melekût*. Trc. Ziyauddin Deşîrî. 4. Bs. Tahran: İntişârât-i Tahuri, 1378.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rifât*. 4. Bs. Tahran: Neşri-i Nasır Hüsrev, 1370.
- Demirci, Mehmet. "Ahsâî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2: 177-178. İstanbul, 1989.
- Erdistânî, Pîr Cemâlüddîn Muhammed. *Mir'âtü'l-Efrâd*. Ed. Hüseyin Enisipur. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Zevâr, 1371.
- Erdoğan, İsmail. "İslam Düşüncesinde Gizemli Beldeler". *Dini Araştırmalar* 6/16 (t.y.): 201-209.
- Erdoğan, İsmail. *Misâl Âlemi*. 1. Bs. İstanbul: TBBD yay., 2012.
- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin. *Divân-i Feyz-i Kâşânî*. 2. Bs. Kum: İntişârât-i Usve, 1381.
- Fravahşi, Behram. *Avesta-Yeştha(1)*. 1. Bs. Tahran: Muessese-i İntişârât-i Nigah, 1394.
- Hakîm, Suad el-. *İbnü'l Arabî Sözlüğü*. Trc. Ekrem Demirli. 1. Bs. İstanbul: Kambalçı yay., 2005.
- Hemedânî, Aynulkudât. *Zübdetu'l Hakâik: Şekve'l-Ğarib ani'l-Evtan ila Ulemai'l-Buldan*. 1. Bs. Paris: Dâr-i Bibliyun, 1962.
- Hucvirî, Ebu'l-Hasan Ali. *Keşfü'l-mahcûb*. 4. Bs. Tahran: Neşr-i Tahurî, 1375.

- İbn Manzûr, Ebu'l-fazl Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 2003.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Futuhâtü'l-Mekkiye*. Ed. Osman Yahya. 2. Bs. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1994.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsü'l Hikem*. 1. Bs. Kahire: Dâru'l İhyai'l Kutubi'l Arabî, 1946.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Marifet ve Hikmet*. Trc. Mahmut Kanık. 4. Bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- İbrahimî, Abdülali. "Tavziât-i Derbâre-i Istilahât-i Rûkn-i Râbi' Ez Nazar-i Silsile-i Şeyhiyye". Erişim: 09 Eylül 2020. <https://www.alabrar.info/library/ROKNRABE-IA/f0000>.
- İsfahânî, Rağıp el-. *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*. Trc. Yusuf Türker. 5. Bs. İstanbul: Pınar yay., 2018.
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Mecmuâ-yi Resâil ve Musannefât-i Kâşânî*. Ed. Mecid Hadizade. 2. Bs. Tahran: Miras-i Mektub, t.y.
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Tefsir-i İbn Arabî (Tevilat-ı Abdurrezak)*. Ed. Semir Mustafa Rebab. 1. Bs. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422.
- Kayserî, Dâvûd. *Şerhu Fusûsi'l Hikem*. Ed. Seyyid Celaeddin Aştıyani. 1. Bs. Tahran: Şirket- İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1375.
- Lâhicî, Şemsuddin Muhammed. *Mefâtihu'l İcaz fî Şehri Gulşen-i Râz*. Ed. Muhammed Rıza Borzger Haliki- İffet Kerbazçi. Tahran: İntişârât-i Revvar, 1385.
- Meçin, Buşra Arslan. *Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Nesefî, Azizuddin. *Keşfu'l-hakâyık*. Ed. Ahmed Mehdi Damganî. Tahran: İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1386.
- Öz, Mustafa. "Şeyhiyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39: 84-86. İstanbul, 2010.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Meb yay., 1993.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i Muhammed. *Mesnevi-yi Mânevî*. 18. Bs. Tahran: İntişârât-i Tulu, 1385.
- Salarî, Yasir - Efçengî, Mehdi. "Ruykerdî İntikâdî be Şeyhiyye der Tatbik-i Hurkalyâ ber Âlem-i Misâl". *Fasılname-i İlmî-Pejuheşi-yi Âyine-yi Marifet*. 31 (1999): 948-965.
- Sebzevârî, Molla Hâdi. *Şerh-i Mesnevi*. Ed. Mustafa Burucerdî. 1. Bs. Tahran: Sazmân-i Çap ve İntişârât-i Vezâret-i İrşâd-i İslamî, 1374.
- Seyyid Kazım Reştî. *Tercüme-i Delilü'l-mutahayyirîn*. Erişim: 15 Eylül 2020. https://www.alabrar.info/library/DALIL_F/f0000.
- Sühreverdî. "el Meşari' ve'l-Mutârahât". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 1. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "Hikmetü'l-İşrâk". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 2. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373.
- Şa'ranî, Abdulvahhab. *et-Tabakâtü'l-kübra*. Ed. Ahmed Abdurrahim es-Sayih. 1. Bs. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1426.

- Şehrezûrî, Şemseddin Muhammed. *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*. Ed. Hüseyin Ziyai Tarabbeti,. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373.
- Şirazî, Ebulkasım Raz. *Menâhicu Envâri'l-ma'rifeti fi Şerhi Misbâhi's-şerîati*. Ed. Seyyid Muhammed Cafer Bakırî. 2. Bs. Tahran: Neşr-i Hankâh-i Ahmedî, 1363.
- Şirazî, Gıyasuddin Deştegî. *İşrâku Heyâkili'n-Nur*. 1. Bs. Tahran: Neşr-i Miras-i Mektûb, 1382.
- Şirazî, Kutbeddin. *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*. Ed. Abdullah Nuranî - Mehdi Muhakkik. 1. Bs. Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1383.
- Tabatabaî, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin. *Nihâyetü'l-Hikme*. Ed. Ğulamrıza Feyyâzî. Kum: Muessese-i Amuzişi ve Pejuheşi-yi İmam Humeyni, 1381.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tarihu't-Taberî*. Ed. Muhammed Ebu'l-fazl İbrahim. 2. Bs. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1967.
- Uşiderî, Cihangir. *Danışname-yi Mazdayesna*. 5. Bs. Tahran: Neşr-i Merkez, 1370.
- Ünsal, Mustafa. *Ali Muhammed Şîrâzî ve Bâbilik Hareketi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstîtüsü, 2003.